

LABORATÓRIUM PRE EXPERIMENTÁLNE
HUMANITNÉ VEDY

Rozhovor s EVOU KUNDTOVOU KLOCOVOU

V novembri minulého roku spustila Filozofická fakulta Masarykovej Univerzity v Brne činnosť pracoviska *Laboratoře pro experimentální humanitní vědy*. S cieľom predstaviť toto interdisciplinárne a metodologicky inovatívne pracovisko, ako aj jeho potenciál pre etnologický a antropologický výskum, sme oslovili koordinátorku výskumu laboratória, ktorou je Eva Kundtová Klocová.

Ako by sa dal stručne opísať HUME lab?

Název HUME lab je akronymom pro Laboratoř pro Experimentální humanitní vědy (v angličtině Experimental Humanities lab). Pracoviště, které se nachází na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity, je možné nejjednodušeji popsat jako výzkumnou infrastrukturu. Nejedná se o výzkumné centrum s vlastní specifickou výzkumnou agendou, ale o podpůrné pracoviště pro realizaci výzkumu za pomoci metodologie experimentu v humanitních a sociálních vědách. V rámci této metodologie a možností technického vybavení vytváří laboratoř prostor a vhodné prostředí pro realizaci nejrůznějších výzkumných projektů bez ohledu na obor či tématické zaměření výzkumu.

Môžeš prezradiť, ako vzniklo toto pracovisko a kto sa podieľal na jeho príprave?

Pracoviště vzniklo díky úsporám v projektu rekonstrukce a přestavby několika budov Filozofické fakulty (OP VaVpI CARLA). Pro přípravu podkladů pro vybudování laboratoře pak vedení fakulty a projektu oslovilo několik výzkumných skupin, které se více či méně experimentální metodologií zabývaly, aby daly dohromady návrh potřebných stavebních úprav a nákupu přístrojového vybavení. Zajímavé je, že právě tahle, velmi formální a spíše administrativní práce dokázala propojit výzkumníky napříč fakultou, kteří o sobě vzájemně a o podobných metodologických zájmech neměli nejmenší ponětí. Na přípravě se tak podíleli výzkumníci z Ústavu religionistiky (která měla díky projektu Laboratoře pro experimentální výzkum náboženství LEVY-NA již poměrně obsáhlé zkušenosti s experimentálním výzkumem), Psychologického Ústavu, Ústavu Pedagogických věd a Katedry anglistiky a amerikanistiky. Právě tyto čtyři ústavy se i nadále nejvýznamněji podílejí na fungování laboratoře a personálním obsazení její výkonné rady.

Prečo sa Filozofická fakulta podujala na takúto nie celkom zvyčajnú iniciatívu? Čo tomu predchádzalo?

Myslím, že hlavným dôvodom bola skutočnosť, že sa začal zvyšovať záujem o tento druh výskumnej metodológie a jej využívaní naprieč najrôznejšími oborami. Tento záujem mal rôznu podobu a intenzitu, od zvaných prednášok hosťov, ktorí sa experimentom zabývajú, přes väčší zaťažovanie publikácií experimentálnych štúdií do povinné literatúry kurzů, výuka základů experimentální metodologie v povinných metodologických předmětech až po činnost takových skupin a center jako například LEVYNA – Laboratoř pro experimentální výzkum náboženství –, pro kterou je tato metodologie základem její výskumné činnosti.

Na čom je postavený potenciál experimentálneho výskumu v humanitných a sociálnych vedách?

Potenciál této metodologie je víceúrovňový. Začneme-li od nejobecnější roviny, jedná se o další možný nástroj vědeckého zkoumání, který je navíc ve vědě obecně často považován za zlatý standard empirického výzkumu. I přesto, že se samozřejmě nejedná o jedinou nebo dokonce nejlepší výskumnou metodu, rozhodně její ovládnutí přispívá k upevnění a ujasnění obecně vědeckých principů výzkumu. Například psycholog a antropolog Frederic Bartlett doporučoval trénink v experimentální laboratoři všem výzkumníkům, bez ohledu na specializaci nebo metodologii, kterou se chystali ve svém výzkumu nadále využívat. Naučit se myslet experimentálně vyžaduje cvik a praxi, ale opravdu může v mnohém obohatit metodologickou výbavu badatele. Ať už jde o nutnost přesného vymezení zkoumaných proměnných, postupu nebo o potřebu převedení komplexních abstraktních konceptů na měřitelné veličiny.

Další rovinou je pak samozřejmě potenciál pro samotný výzkum v humanitních a sociálních vědách. Všechny obory v této oblasti spojuje zájem o produkty nebo procesy lidského myšlení a chování. Ať už jde o zájem o materiální artefakty, nebo třeba jazyky, vždy jsou tyto předměty zkoumání vymezeny právě lidským myšlením a chováním a jeho limitacemi a možnostmi. Právě z toho mohou pramenit velmi zajímavé a experimentálně testovatelné výskumné otázky a hypotézy, které mohou rozšiřovat naše poznání o lidské společnosti a kultuře a také třeba pomáhat rozhodovat mezi soupeřícími teoretickými výklady. Rozhodně by ale neměl vznikat dojem, že násilné naroubování experimentální metodologie na jakoukoli výskumnou oblast ji automaticky vyřeší, zodpoví jakoukoli výskumnou otázku a povede k zavedení experimentu jako dominantní metodologie všech oborů. Je to jen jeden z nástrojů, který má své výhody i nevýhody a je použitelný a užitečný pouze v poměrně přesně vymezených oblastech vědeckého tázání.

Poslední rovina je spíše rovina potenciálu humanitních a sociálních věd pro experimentální výzkum. Témata, kterými se tyto obory zabývají, jsou velmi bohatá a různorodá a mohou často experimentálnímu výzkumu přinášet cenné kontextuální záznamy. Právě to totiž často chybí a výzkum tak může být velmi nepřesný nebo zaměřený pouze na úzký výsek lidské společnosti a kultur. Důležitý rozměr, který s tím, třebaže nepřímou, souvisí, je týmová, často interdisciplinární spolupráce. Ze zkušenosti s přípravou výzkumů v HUME labu jasně vidím, že pokud je zájem o společné téma, je pro výzkum nesmírně obohacující, když se na jeho přípravě a realizaci účastní lidé s různými schopnostmi a specializacemi.

Dá sa v tejto súvislosti hovoriť o nejakom trende? Ako sú na tom významné svetové univerzity?

Co se týče konceptu laboratoře jako infrastruktury pro výzkum v humanitních a sociálních vědách bez ohledu na konkrétní výzkumný projekt či program, myslím, že se jedná o poměrně unikátní záležitost. Mám pocit, že většina podobně vybavených laboratoří na různých univerzitách a výzkumných institucích je téměř vždy silně spojena s konkrétní výzkumnou skupinou a specifickým záměrem a tématy. Vím jen o pár podobných pracovištích, které své vybavení nabízí zájemcům, kteří nejsou přímo na pracoviště napojeni.

Jako unikát vnímám i samotné široké zaměření a nabídku laboratoře. Experiment byl dosud v oblasti sociálních a humanitních oborů ve větší míře využíván jen velmi omezeným množstvím oborů, existují proto například velmi dobře zařízené a prestižní laboratoře pro experimentální psychologii nebo lingvistiku, opět jsou ale úzce spojené s jedním konkrétním oborem nebo oblastí výzkumu.

Trend rozšiřování metodologie experimentu do různých oborů humanitních a sociálních věd chápu především jako součást úspěchu kognitivní vědy, která obrací pozornost k člověku a lidskému myšlení jako zdroji sociálních a kulturních jevů. Právě vznik a rozvoj „kognitivních“ zaměření nejrůznějších oborů (kognitivní lingvistika, kognitivní věda o náboženství, kognitivní naratologie...) se zdá být výchozím bodem pro začleňování experimentu do výzkumné metodologie daného oboru.

V kontexte humanitných a sociálnych vied môžu mnohí ľudia veci ako experiment, laboratórium, merania, štatistické analýzy a pod. vnímať s obavou - ako istú snahu o popretie kvalitatívnej metódy, takej typickej túto oblasť, ako prehnany sciencizmus či redukcionizmus. Z čoho pramení toto nedorozumenie?

Myslím, že takové obavy hodně souvisí se současnou politikou vědy, případně jejího financování. Různé přístupy a vlastně i metodologie jsou stavěny proti sobě a porovnávány a je tak vytvářen dojem, že si vzájemně konkurují a vylučují se. Ve vědě, stejně jako i v ostatních oblastech života, se samozřejmě objevují a projevují nové trendy a důrazy, což bohužel často právě ještě zvyšuje animozitu mezi různými výzkumnými přístupy. Při hlubším pohledu a srovnání by ale vždy mělo být jasné, že taková konkurence se nachází mimo vědu samotnou. Pro vědu jako nehodnotový systém není podstatné, zda je metoda kvalitativní nebo kvantitativní, ale nakolik je vhodná na zodpovídání položených otázek. A právě u různých typů otázek a jejich řešení se ukazuje, že jsou oba tyto přístupy nezbytné a často komplementární, nikoli konkurenční. Kvantitativní metody, které se v posledních letech stále více dostávají do výbavy humanitních a sociálních oborů, by tak rozhodně neměly být vnímány jako snaha o popření dosaavadní metodologické výbavy, ale jen jako její rozšíření a doplnění.

Akým vybavením HUME lab v súčasnosti disponuje a aké sú možnosti jeho využitia pre sociálne a humanitné vedy?

Vybavení HUME labu lze rozdělit na několik větších skupin podle zaměření přístrojů. Početnou skupinu tvoří přístroje pro měření nejrůznějších fyziologických a neurofyziologických funkcí a procesů - od srdečního tepu, dýchání či krevního tlaku až po elektrickou a hemodynamickou aktivitu mozku (EEG, fNIRS). Tyto sledované fyziolo-

gické procesy jsou součástí a často i zdrojem procesů psychických, ať už jde o kognitivní funkce nebo emocionální reakce. Jejich sledování a zkoumání tak napomáhá odhalovat mechanismy lidského myšlení, vnímání a cítění.

Další důležitá skupina přístrojů by mohla být zařazena také mezi monitory fyziologických funkcí, ale protože se zaměřuje na velmi úzce vymezenou oblast a zároveň se jedná o početně poměrně velkou skupinu, uvádím ji samostatně. Touto přístrojovou skupinou jsou eye-trackerové systémy. Pracoviště má k dispozici celou škálu těchto zařízení – od mobilních brýlových eyetrackerů (z nichž některé jsou kompatibilní se systémem virtuální reality) až po velmi přesný tower systém s fixací hlavy účastníka.

Laboratoř také disponuje vybavením pro sledování a zaznamenávání pohybu, sociálních interakcí nebo třeba změny teploty. Všechny tyto přístroje mohou pomoci odhalovat drobné nuance v lidském chování a komunikaci, které by mohlo být jinak obtížné zachytit.

Pro vytváření co nejrealističtějších podnětů je navíc v jedné z laboratoří nainstalována 3D projekce, kompatibilní se systémem zaznamenávání pohybu (motion capture systém). Vytváření 3D vizualizací a zkoumání jejich vlivu a působení může být zajímavé pro výzkum v oblastech hmotné kultury, ať už se jedná o archeologii, etnografii nebo dějiny umění.

Podrobný seznam přístrojového vybavení i s technickými specifikacemi bude již brzy k dispozici online na našich webových stránkách phil.muni.cz/hume.

Vo vybavení HUME labu je aj mnoho mobilného zariadenia. V čom spočívajú prínosy prenosu laboratórnych meraní do terénu?

Opět je potřeba zdůraznit, že samotné přístroje bez další smysluplné výzkumné metodologie jsou víceméně k ničemu. Dlouhodobá pozorování, rozhovory, mapování vztahů v komunitách a další klasické antropologické metody jsou rozhodně základem jakéhokoli projektu v terénu, přístrojová měření jsou pouze rozšířením a doplněním těchto metod o další a bohatší zdroje informací.

Jedním z důvodů proč používat přístroje pro doplnění dalších metod v terénu mohou být například nejrůznější zkreslení výpovědí, často aniž by si to informanti uvědomovali. Přístroje neodhalují „pravdu“, kterou by nám někdo jinak zatajoval, ale mohou cenným způsobem rozšířit obraz celé situace či chování o aspekty, kterých bychom si jinak neměli šanci všimnout. V jiných případech jde o prosté usnadnění a urychlení práce. To, co by jindy zabralo hodiny a hodiny pozorného sledování, zapisování a kódování, teď mohou dělat přístroje za nás daleko efektivněji a ve větším rozsahu – na výzkumnících je pak ale samozřejmě nezbytná interpretace těchto dat.

Vytvorit takúto novú a nie celkom tradičnú inštitúciu určite nie je jednoduché a nie je to len o priestoroch a technickom vybavení. V akom štádiu je momentálne HUME lab a čo možno očakávať do budúcnosti?

HUME lab oficiálně zahájil činnost v listopadu 2015, takže zatím za sebou nemáme ještě ani celý rok provozu. Částečně jsme zatím závislí na spolupráci s externisty, kteří nám pomáhají především s technologicky náročnějším přístrojovým vybavením, při organizaci běžného provozu ještě doladujeme takové záležitosti jako například sdílení zkušeností mezi jednotlivými badateli a výzkumnými skupinami. Rozjezd je

tedy v některých oblastech činnosti spíše pozvolný a postupný, což se ale u tak malého pracoviště s minimálním počtem zaměstnanců dá očekávat.

Do budoucna rozhodně doufáme, že se podaří přitáhnout pozornost výzkumníků z dalších oborů a také studentů, kteří by měli zájem nejen o realizaci vlastního výzkumu, ale i o spolupráci na dalších činnostech pracoviště. Rádi bychom vytvořili, či pomohli vytvořit, síť nadšených akademiků a studentů, kteří budou ochotni se učit nové metody a postupy a pak je sdílet s ostatními a poskytovat jim v tomto směru podporu. Za tímto účelem organizujeme v průběhu roku jak série metodologických workshopů, tak i celosemestrální kurzy, které mají seznamovat jak se základními, tak pokročilými metodologiemi výzkumu.

HUME lab teda nie je uzavreté pracovisko univerzity, ale ste otvorení aj širšej akademickej spolupráci? Ako takáto spolupráca funguje a čo, ak to tak môžem povedať, HUME lab ponúka?

V tomto okamžiku je nabídka v rámci univerzity i mimo ni založena čistě na spolupráci a autorském podílu pracoviště HUME lab na projektech, které jsou realizovány za pomoci našeho zařízení, případně prostor či participantů. V praxi to vypadá tak, že se potenciální zájemce ozve s předběžným návrhem výzkumu, tento návrh projde technickým a organizačním posouzením proveditelnosti, případně nějakými drobnými úpravami podle našich doporučení. Dále je nutné připravit protokol výzkumu a podobu formuláře informací a informovaného souhlasu pro participanty, které procházejí schválením výkonné rady HUME labu a Etické komise MU. Na přípravě protokolu už se může podílet někdo od nás, „přidělený“ k danému projektu, podle vlastní odborné specializace či zkušenosti s plánovaným přístrojovým vybavením. Po úspěšném schválení realizace projektu je tato osoba pak zodpovědná za používané přístroje i za organizaci a průběh výzkumu. Vzhledem k takovému zapojení pak dává smysl, aby byl takový člověk uveden jako spoluautor na výsledné publikaci výsledků – což je jediné, co zatím žádáme na oplátku za možnost realizace výzkumu.

VLADIMÍR BAHNA,
Ústav etnológie SAV v Bratislave